

**ГОДИНА
СТУДИЈА
ФИЛОЛОГИЈЕ
У КРАГУЈЕВЦУ**
1996–2021

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XIII научног скупа младих филолога Србије, одржаног
10. априла 2021. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XIII / Књ. 2

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Биљана Влашкивић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија

Одговорни уредници

Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Рецензенти

Проф. др Славица Гароња Радованац
Проф. др Снежана Милосављевић Милић
Проф. др Томислав Павловић
Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Душан Живковић
Проф. др Часлав Николић
Проф. др Биљана Влашкивић Илић
Проф. др Јелена Арсенијевић Митрић
Проф. др Данијела Јањић
Доц. др Јелена Младеновић
Проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Проф. др Јасмина Теодоровић
Проф. др Марија Лојаница
Доц. др Анка Ристић
Доц. др Ана Живковић
Доц. др Јелица Вељовић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Доц. др Саша Радовановић
Др Светлана Рајичић Перић

Секретар уредништва

Светлана Стевановић

Зборник радова са XIII научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 10. априла 2021.
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XIII / Књ. 2

Крагујевац, 2022.

Милица А. Кандић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

КАМЕНИТИ ПЕЈЗАЖИ У ПЕСНИШТВУ ЛАЗЕ КОСТИЋА²

Предмет овог истраживања обухвата слике камена у поезији Лазе Костића, као и пејзаже природе који су у вези са каменом или каменим пределима. Применом књижевнотеоријске и књижевноисторијске методологије, овим радом осветљен је поетички и историјски контекст како епохе српског романтизма, тако и песничког опуса Лазе Костића. Захваљујући идејним претпоставкама феноменологије Жоржа Пулеа и материјалистичке филозофије Гастона Башлара, испитани су односи романтичарског субјекта и света, те лирског субјекта и драге, посредовани имагинацијом камена. Закључујемо да су поетске слике камена у Костићевом песништву изразито слојевите, симболички поливалентне и подложне знатним семантичким преображајима.

Кључне речи: романтизам, планински пејзажи, морски пејзажи, Лаза Костић, камен, епски простор, имагинација

1. Симболички потенцијали камена/стене у Костићевој поезији

О Лази Костићу писали су бројни историчари књижевности, књижевни критичари и теоретичари књижевности. Посебно је значајна Деретићева (2007: 747) подела Костићеве поезије на рану – ону која обухвата сам почетак стваралаштва (песме љубавне и родољубиве тематике) и „познице” – родољубиве песме и песме посвећене Ленки Дунђерској. Деретић овим прегледом указује на разноврсност Костићевог стваралаштва, али и на повезаност поезије са филозофијом, митологијом, Библијом, апокрифним делима, усменом књижевношћу и народном традицијом.

Станислав Винавер је анализом песме „Santa Maria della Salute” желео да скрене пажњу на оно што је космолошко у Костићевој песми. Тако је, говорећи о интензивности осећања лирског субјекта, казивао о размерама космолошког и феномену ширења космолошког кроз читаву песму. Винавер је побројао и најбитније култове, а то су: култ мајке, култ лепоте, култ Ленке Дунђерски и српства. Битна компонента свега наведеног је љубав, при чему сваки култ за себе има у Костићевом животу подједнаку вредност. Посебну пажњу приликом анализе песме, Винавер (1972: 433) је желео да посвети мотиву храма и да укаже на његову важност говорећи да је „симбол постао суштина, а суштина симбол”.

Јован Христић (1972) је такође уочавао везе које Костићева поезија успоставља са античком филозофијом, желео је и да осветли космолошку димензију Костићевог стваралаштва, али је, за разлику од претходних аутора које смо разматрали, отишао корак даље. Феномен космолошког, Христић је посматрао не само као оно што се налази изван човека већ и као оно што га сачињава, те човек добија космолошке размере тиме што се претвара у елементе од којих је и сам космос сачињен.

¹ kandicmilica768@gmail.com

² Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

С обзиром на то да симболички преображаји камена/стена у Костићевом песништву бивају условљени имагинацијом и доживљајима лирског субјекта, приликом тумачења руководићемо се феноменолошком методологијом Гастона Башлара. За наше истраживање најважније су студије *Земља и сањарије воље* и *Земља и сањарије о починку*, јер у њима аутор разматра слике стена које је како у поезији, тако и у прозним делима проналазио. Башларове студије подстичу нас да дубље трагамо за свим потенцијалним сликама стена, које на први поглед не изгледају тако. Сliku стена, дакле, треба тражити онде где је уочљива тишина, где су присутни море, статичност и окамењење, али исто тако треба узети у обзир инверзност слика и: уместо на земљи, слике стена тражити на небу као облаке. Башларова истраживања, свако на свој начин, указују да сваки елемент има свој начин испољавања и да сваки од њих изазива у човеку имагинацију својствену само том елементу. Он је такође разматрао стену, као елемент који се чини да је статичан, сасвим непомичан, али додаје своју претпоставку о томе да стена ипак може бити жива (Башлар 2004: 127). На основу свега изреченог, закључујемо да стену и као слику и као симбол у књижевности нипошто не треба посматрати једнолично.

Уочавајући значењску вишеслојност симбола камена/стене, наше испитивање биће усмерено ка променљивим облицима песничких симбола и унутрашњем динамизму који их заправо обликује и мења. За корпус нашег истраживања узео смо песме ексерциране из целокупног песничког стваралаштва Лази Костића – места на којима смо препознали камените пределе и која су у вези са каменом. Истраживањем ћемо обухватити песме, поеме и баладе Лази Костића. Драмско песништво овим истраживањем неће бити обухваћено. Узимајући у обзир издвојени корпус, обухватићемо идеју о Костићевим пејзажима и проучити како се они развијају и усложњавају. Утврдићемо смисао, функционалност и симболички распон песничких слика како бисмо стекли увид у нове поетичке вредности Костићеве поезије. У истраживању ћемо користити аналитичко-синтетичку методу и методу анализе корпуса која ће нам омогућити да увидимо сложеност ових слика и да схватимо на који начин их Костић сагледава. Полазећи од хипотезе да ћемо у Костићевом песништву наићи на различите типове каменитих предела, те да су они динамични и подложни трансформацијама, запазили смо да се помоћу Башларове материјалистичке филозофије тумачење предела може развити и да би то представљало нову перспективу сагледавања и приступа Костићевом песништву. Циљ истраживања јесте да откријемо значења која камен/стена може да има, да укажемо на његову вишеструкост и променљивост на примеру појединачних песама и у целокупном Костићевом песништву. Будући да Башларова феноменологија подразумева извесну блискост непосредног посматрања материје са древним митским традицијама, усмерићемо пажњу и на митолошке слојеве Костићевих песама. Наше истраживање ће у основи обухватити: слике камена као чиниоца природе (камените/стеновите пејзаже: горе, планине, стене и мора) и представе оних бића која су у непосредној вези са каменом (дивове, титане, виле) и слике повезаности камена са другим елементима природе (водом).

2. Природа и субјект у епоси романтизма

Истраживање смо започели разматрањем претпоставки феноменологије Жоржа Пулеа, како бисмо објаснили положај субјекта у романтизму што ће нам приликом анализе Костићевог песништва бити од великог значаја, посебно на

местима где сагледавамо измену тог положаја. Дајући теоријски преглед проучавалаца романтизма, желели смо да дефинишемо епоху и оквири наших истраживања. Такође смо се бавили положајем колективног и стављали га у однос са индивидуалним, сматрајући да је то за само истраживање од кључног значаја.

Српска књижевност романтизма је у великој мери отворена према светској књижевности, те се могу уочити бројни утицаји светске књижевности на српску, где је најбитније споменути Хердеров утицај. Овај песник и филозоф значајан је због онога што ће у романтизму бити нарочито заступљено, а то је народно стваралаштво. Хердер је, помоћу своје филозофије културе, указао на то да сваки народ поседује специфичности у оквиру стваралаштва и да га управо то разликује од осталих народа. Патриотизам, који је код Хердера приметан, заснивао се на разноликости култура, што је он називао „вртом разноликости” у коме је сваки народ и његова култура подједнако битан.

У романтизму је битан појединац као индивидуа која је сама по себи посебна и која ту посебност жели да искаже на себи својствен начин. Суштина појединца, тј. његова душа, доживљава се као извориште које зрачи ка спољашњости. Душа појединца у романтизму жели да изрази себе, своје осећаје и своју суштину. Појединац је свестан свог субјективног обележја духа, а самим тим и усамљености и издвојености. Поседује свест о томе да је он сам средиште, али исто тако уме да разликује Ја-средиште од периферије, тј. од не-Ја. Романтичар тежи да упозна периферију, а да би то учинио, мора да познаје оно што је Ја, па тек онда периферију и свет као крајњи идеал коме тежи. Пишући о романтизму, Пуле је запазио да романтичарски субјект ставља природу или не-Ја на периферију, а Ја у средиште, и тиме постиже да тај круг има не само људску димензију, већ и субјективну вредност која управља кругом, зато што је Ја постављено у средиште. Постављајући себе у средиште, индивидуа одређује себе као извор свега, одређује себе као полазишну тачку, као извор и увир. „Слободан човек је, дакле, аутономно жариште светлости и снаге, воља која се пројектује у спољашњи свет полазећи од првобитног скупљања” (Пуле 1993: 131). То управо значи да човек полази од себе као изворишта, а онда се шири ка периферији не-Ја.

Пуле је указао и на Гетеово поимање круга које се односи на чињеницу да је круг једна целина. То се постигло превазилажењем опозиције средиште-периферија, превладава субјективно поимање света и то тако што је објективни свет централизован, субјективизиран. Запазили смо да постоји потреба за повратком у средиште како бисмо избегли фрагментарност и распршивање. Ако постоји потреба да свет буде субјективизиран, онда постоји и потреба за потврђивањем себе као центра насупрот свету који се схвата као периферија. Ова тврдња нас заправо враћа на почетак, јер Ја прво мора да познаје оно што је Ја и да га од не-Ја разликује, како би стекао право на свет. Средиште је и овде извор који све своје зраке шаље до периферије, али не даље од тога, све остаје унутар круга, а средиште и периферија су повезани. Не треба их, дакле, разматрати одвојено, него увек заједно, јер се све креће у оквирима круга као једног омеђеног простора у коме се од средишта иде ка периферији, а од периферије се враћа свом извору-средишту. Овим разматрањима круга, средишта и периферије, желели смо да укажемо на то да је све што се догађа подређено романтичарском субјекту и да он то користи како би изразио себе и своја осећања која су центар његовог стваралаштва. Исто тако жена, као биће песничке инспирације, може бити постављена у центар и може јој се, сада, све подређивати, јер подстиче песника на изражавање сопственог бића, које је у вези са њеним бићем. Драга, која је поста-

вљена у средиште, доводи се у везу са периферијом – са светом и природом. Тако је песнику овим повезивањем омогућено да преко појава из природе и сликањем ствари из спољашњег света изрази своја осећања посредно или непосредно. Песма се овде може схватити и као интимна лирска исповест у којој се осећања сликају пејзажима, идиличним пределима који одговарају песничкој осећајности, као и гробљима и рушевинама који евоцирају прошлост.

3. Слика камена у митологији и религији

Камен је, као и остала три елемента, одувек био саставни део магијских и религијских обреда. О томе нас обавештава Сретен Петровић указујући на амбивалентност култа камена који има велику распрострањеност у српској народној књижевности. Петровић (1999: 42) нас упућује на врсте камена: природни – необрађени камен, усамљени камен – камен станац, хрпа каменова и пробушени камен. Разматрајући врсте и употребу камена, осветљава присуство дуалности: бујање живота, моћ регенерације и плодности, с једне, и смрт, хтонско и беживотно, с друге стране. Камен се често везује за неживо, међутим, Петровић (1999: 42) ће се само делимично са овом тврдњом сложити, јер ће камен повезати са душом умрлог – камен је место у коме станује душа, те се може сагледати и као седиште вишег бића.

„Камен је симбол постојања, јединство и хармонија, склад са сопством” (Кирлот 1971: 313). Анализирајући речничку одредницу *камен*, може се доћи до закључка о великој примени елемента земље у општој распрострањености, како у религији, тако и у митологији. У религијском смислу, камен је чинилац грађевине – храма, као божанство – тотем са заштитном улогом. Неоспорно је и присуство камена у митологији широм света, почевши од стварања света и рађања богова из камена, до места где се су богови скривали и живели (нпр. планине, пећине). Камен због своје издржљивости фасцинира, представља трајност, спомен онима који су сматрали да их камен може овековечити, означитељ постојања свих бића на земљи. „Када је камен целовит, симболизује јединство и снагу, а када је смрвљен, значи раскомаданост, психички распад, слабост, смрт и уништење” (Кирлот 1971: 313). Кирлот нас обавештава, а тиме и потврђује, пређашње установљење о амбивалентним дејствима камена.

Камен се, као елемент земље, често јавља у свом природном облику (планине), а исто тако везује за елемент воде градећи морски пејзаж (морске стене). Планински предели били су предмет интересовања многих писаца и проучавалаца књижевности. То је простор природе у коме се осећа слобода, простор тишине и станиште многих митских бића. Фербер (1999: 131) нас упућује на присутност планинских предела у митологији – подсећа на везаност за грчке богове на Олимпу, живот муза на Парнасу, присутност у Библији (Христ даје „Беседу на гори”, а Мојсије доноси таблице са Синајске горе) и светској књижевности (Шели, Бајрон, Ниче, Ман, Колриџ, Елиот). „Различита значења повезана су са симболиком планине, не потичу толико од природне разноврсности колико од различитих примена њених појединачних делова: висине, вертикалности, масе и облика” (Кирлот 1971: 219). Импресионираност планинским пределима, нарочито планинским врховима и висином, присутна је у многим сферама човековог интересовања попут филозофије, књижевности, психологије, религије, митологије и алхемије. Пејзажи природе одувек су били предмет дивљења и инспирације, почевши од антике, док је у романтизму интересовање за природу достигло

врхунац. Планина и врхови често нас подсећају на своју висину и недостижност како физичку, тако и духовну, управо зато што планински врх означава идеју о духовном узрастању и уздизању (Кирлот 1971: 219). У романтизму се за природу често везује Мајка земља као врховно божанство изузетно поштовано. Битно је напоменути да Мајка земља представља идеју о „девичанској земљи” – ненасељеним територијама које треба укротити и начинити родним местом (Фербер 1999: 136). Мајка земља је због принципа плодности и рађања у вези са женским полом, док је небо принцип супротан женском. „Мотив материнства у веровањима о земљи има везе не само са космичким ликом универзалног плодносног начела, него и с реалном мајком конкретног човека” (Толстој, Раденковић 2001: 198).

Башлар (2006: 21) нам указује на имагинацију земље – сањарењу о моћи и свемоћи, свету који пркоси, опире се постојећим законима. Осветљава нам земљу (самим тим и камен) као непокретан, статичан елемент, са израженим унутрашњим динамизмом. Сlike тежине и висине, Башлар (2006: 251) поставља као основу за развитак различитих слика: слика кретања, пада и уздизања, мајушности и величанственог посматрања. Сlike се усложњавају и распрскавају, самим тим и прелазе једне преко других, чинећи својеврстан укрштај. Испитујући вертикалност, Башлар (1977: 5) жели да нас обавести о тренутку стапања и истовремености унутар вертикалног, али и да укаже на превазилажење континуитета у времену, јер сваки прави песник у песми сажима време и превазилази временски оквир. Тврдњама које смо навели, желимо да укажемо на башларовски став поводом „поетског тренутка” – тренутка складности и близине.

4. Сlike планинских и морских предела у Костићевом песништву

Издвојени и анализирани примери указују на разноврсност поимања предела те можемо посматрати промене пејзажа у зависности од контекста песме. Указивањем на динамичност слика покушали смо да прикажемо чињеницу да су планински предели и епски простор, али и простор сањарења и имагинације. Примери којима илуструјемо пејзаже у поезији Лазе Костића говоре о природи камена као елемента земље што је важно за само поимање карактеристика овог елемента.

Костићева песма „Шести дан” отвара разматрање о пејзажима – приказом земље која је тек створена од Бога. Назив песме упућује на библијски контекст и архетип стварања земље, док је бројем означено стварање које је шестог дана завршено. Сам Бог, као творац земље и свега на земљи, посматра оно што је створио и на том месту појављују се долина и брег, биљке и животиње. Идилична слика умногоме подсећа на рајски предео где је Бог створио Адама, те ако направимо паралелу са Костићевом песмом, наићи ћемо на сличну слику – младић је у гори усамљен:

„А мој слуго, светли аранђелу,
гледај, слуго, на земљицу црну,
угледаћеш момче у горици,
мене момче јесте ражалило,
не бих, јадно, да је тако само,
већ ти иди, створи му девојку!” (Костић 1991а: 155)

Арханђел ће од биљке начинити девојку. Чини се да није случајно што ће Костићев арханђел од цвета – плода земље – створити девојку. То је чини блиском култу Мајке земље чији је плод и повезује је са симболом женског. Да би слика стварања била потпуна, арханђел ствара девојку. Девојка у себи сажима мушки

(сунце) и женски принцип (ноћ), бива пошкропљена крвљу (претпоставићемо арханђеловом, јер је он сада творац, баш као што је Ева сачињена од ребра Адамовог). Међутим, рајска слика стварања бива нарушена, у песми долази до опадања – момак се убија, а из земље, натопљене крвљу, рађа винова лоза као опомена.

Песма „На Грахову” осликава ноћни пејзаж. Аутентичност пејзажа је у расветљавању и обликовању простора борбе Срба и Турака, те је гора најчешће представљена као епски простор:

„Бледи месец за горицу зађе,
бледи месец и Даница звезда,
а Турцима месец потавнио,
над њиме је потавнила звезда,
барјак им је клонуо низ копље,
китом бије чалму барјактара” (Костић 1991а: 157).

Песник је космолошким сликама Месеца и звезде Данице желео да укаже на исход битке, те је, сликама Месеца и Звезде, који бледе и нестају иза горе, сугерисана пропаст турске војске, а наклоност космолошког је на страни српских јунака. Костић је желео да небеским телима, као свевидећим сведоцима, да простора да својим постојањем предскажу и наговесте догађаје. Паралелно са приказом Месеца и Звезде који бледе, следи и приказ клонулог барјака, што такође указује на исход битке на земљи. Тако би битка задобила и космолошке и земаљске размере, ако посматрамо небеска тела и барјак, али и истовременост њиховог деловања кроз песму. Овде уочавамо и присуство инверзних слика: што је горе, то је доле и обрнуто. Ако у песми пратимо облак који се са горе спушта на земљу, увидећемо да облак више није елемент везан за небеско пространство. Сада, сишавши са неба на земљу, постаје елемент земље и учествује у грађењу слике гробља након свеопште погибије. „Горски јунаци, крвави горштаци”, бића земље и земаљског трпљења, гину под налетом Турака. И ту, где Костић приказује погинуле у боју, искористиће прилику да направи паралелу са Косовским бојем, јер облаци представљају гробнице – чуваре душа умрлих. Облак је, добивши својства земље, постао камен – успомена на погинуле и алузија на велико страдање Срба у Косовском боју. Костић српски народ назива хајдучким, свој народ је највише осећао у патњама и страдањима која су налик страдањима на Голготи. Српски народ сагледава као мученике и страдалнике, те су зато Костићеви јунаци хероји који се рву са самим собом, али и са предрасудама свог доба и народа (Винавер 2005: 391).

„Гледај, сунце, то су Граховљани,
гледај, сунце, нису Косовљани,
немој, сунце, јарко моје благо,
сада сини на Грахово драго! –” (Костић 1991а: 159)

Алузија на косовску погибију биће употпуњена сликом убијених јунака који су поистовећени са косовским јунацима. Песма се пејзажем на идентичан начин и завршава, с тим што сазнајемо већ познати исход битке.

Инверзне слике присутне су и у песми „Сан Хафисов”. У осликаном пејзажу превазиђена је граница и омогућено је стапање неба са земљом, где се два принципа више не сагледавају као супротстављена. Поред снотности, пејзаж одликује снажна еротизација услед чежње младе Заукеје за вољеним бићем:

„Вече ћути, тек се чује жагор,
канда поток милује камење;

и њега је родило севдење:
љубио се ветар са облаком,
трлио га благом својом снагом” (Костић 1991а: 162).

Но, ако посматрамо Заукеју, разумећемо да она није само биће које чезне, већ се њено биће шири на природу. Субјект никада није само субјект, он се увек узима и као веза са објективним светом (Пуле 1993: 126). Заукеја тако остварује везу са природом као спољашњим светом. Раст њеног унутрашњег бића рефлектује се на раст природе. Љубав више не пребива само у бићу, она се шири на све око себе, те човек више није центар, јер се измешта, како би на то место ставио вољено биће, тј. Ти. Биће које воли уочава експанзију простора и трајања и осећа двоструки раст живота (Пуле 1993: 128). Човек се у простору екстериоризовао, унутрашње догађаје изместио је на спољашњост, а биће сада заузима више места – Заукејине мисли су и у природи и унутар ње саме. Мисао усмерена ка периферији пројектује на периферију све оно што се у центру налази, па тако увиђамо значај кретања мисли ка периферији као таквој (Пуле 1993: 134). У песми је љубав свеприсутна, уједињујућа, јер расцепљеног субјекта (на Ја и природу) уједињује и од њега чини целовито биће. Љубав је најпре била у унутрашњости бића, сада је оспољашњена и пренета на природу, тако да се један елемент здружује са другим као што и Заукеја промишља о здруживању са вољеним бићем.

Планински и горски пејзажи опажају се и у песми „Иза сна”. Осликавањем простора планина и гора, Костић нас уводи у сањарење у гори. Башлар у својој студији *Земља и сањарије* воље скреће пажњу на бес земље, преносив на човека који обликује земљу или клеше камен. Сама слика планине и боравак у планинским пределима изазива срџбу, и гордост. Ликовање подстиче окрутно посматрање, откривају се гледијатори и у најмирнијим призорима природе (Башлар 2006: 245).

„Гуслар-момче санак снило
у тишини горског луга,
канда му се у сан слило
што му срце носи туга” (Костић 1991а: 164).

Млади гуслар сања о бићима у планини – о вилама, заводљивим створењима која подстичу младићеву имажинацију:

„Чини му се, по планини
глува поноћ превалила,
а у тихој у тавнини,
вила коло заводила” (Костић 1991а: 164).

Уместо идиличних предела, у песми се осећа обузетост природе злим силама, а у младићу се буди бес. Оно што младића нагони да разбије гусле јесте крв предака која жели да буде освећена. Каменити предели буде имажинацију лирског субјекта, успоменом на неосвећену крв и чекањем ратника који ће је осветити. Уместо конструктивне, јављају се деструктивна енергија и жеља за осветом, моћ деструкције и смрти ће превладати и постати разлог због кога ће младић разбити гусле. Дакле, није посредни моћ стварања, већ моћ разградње и смрти. Песма „Иза сна”, као говор о деструкцији и освети, контрастно је постављена у односу на песму „Шести дан”, која обрађује тему стварања. Песме су на крају истоветне, зато што смрт и деструкција ипак преовладавају – рајска пространства се у песми „Шести дан” руше, а младић у песми „Иза сна” разбија гусле, побеђују бес и смрт као негативни принципи.

Песма „Виле” открива присуство митолошког слоја и веровања о вилама које живе у гори. Значајна је због постепеног осликавања пејзажа:

„Еј, у гори силна вило,
да ми дадеш срце твоје,
све би пуно вере било,
јер горштаци тамо стоје” (Костић 1991а: 173).

На почетку песме, Костићев лирски субјект успоставља простор горе као места на коме се могу наћи виле. Како то обично бива, вила поспешује песничку моћ, помоћник је у остваривању стваралачког наума. Простор горе шири се и разлаже на биље – лековито својство виле, на воду – ширење песничког бића остварено је преко елемента воде и на светлост – простор слободе мисли и небеског пространства. Песник је кроз песму желео да укаже на митолошка својства виле која се смењују, па тако срећемо вилу изворкињу, бродарицу, планинкињу и вилу биљарицу (Петровић 1999: 72). Вила у зависности од простора мења особине, а сместивши је у простор горе, вили је омогућен сусрет са јунаком, где долази до изражаја још једна битна особина, то је неукротивост виле. Као што би планински предели сами по себи били неукротиви и неприступачни, тако је случај и са вилом планинкињом која је склона да јунака надмудри, надјача, натера га да се у њу заљуби и да након тога побегне (Толстој, Раденковић 2001: 62). У песми лирски субјект испољава тежњу да вилу укроти и приволи је да са њим остане, али се у миту о вили то место наводи као кључно, управо зато што је посреди надмудривање са вилом којој треба одузети магична својства и претворити је у човека.

Песмом „Стварање света” Костић је желео да начини алузију на историјско-политички контекст настанка овог књижевног текста, те се стварање света и земље поима на другачији начин:

„Бог је сково земљу,
потуру велику,
приково је на њу
своју царску слику” (Костић 1991а: 178).

Бог је овде створитељ, знак подсећања и опомињања човека на чин стварања. Костић је, претпоставићемо, желео да укаже на потуру, ситан новац мале вредности, да за њега веже царски лик и са њим га поистовети. Доводећи у везу земљу са својим владарем, Костић је желео да иронизује и обезвреди земљу којом влада владар-потура. Отварајући тему потуре, песник нас подстиче да се запитамо колико све на тој земљи вреди уколико бива жигосано таквим владарем. Чин отварања и затварања „кутије света”, који наликује на отварање Пандорине кутије, представља подсећање на лажност и малу вредност од које се жели побећи:

„час по час отвара
ту кутију света,
а кад год отвара,
потуру загледа” (Костић 1991а: 178).

Костић, као припадник Уједињене омладине српске, није могао а да у својим родољубивим песмама не нагласи бунт, чак и мржњу према тлачитељима свог народа. Тако кроз песму провејавају иронија, бес и разочарање у тадашње стање у држави. Осликавањем потуре, песнички субјект критикује, али у исти мах и брани отаџбину као један идеал који жели да сачува упркос свему (Поповић

1972: 42). Костић остаје веран својим идеалима о отаџбини и јунаштву, које је спремно да зарад своје земље гине часно. И сам херојска, горда личност, песник је спреман да се за отаџбину бори, сходно томе и гради своје јунаке, верујући у непролазност и издигнутост јунаштва изнад свега земаљског.

Приказујући предео Фрушке горе, песник песмом „У Срему” конфигурише пејзаж на другачији начин:

„Кад је стварао Бог ову земљу,
то пуначко девојче,
створење у кога је срце огањ,
а тело камен и вода,
на теби је, Фрушко, прорезао лепојци тој
чаробне усне:
ти се смешиш, само се смешиш” (Костић 1991а: 207).

Планина је живо биће, ничему налик, издвојено од свега искуственог, отуда и поређење са рајем. Доживљај раја претежно се односи на уживање, а Фрушкој гори приписује се епитет вечности и раја на земљи. Лирски субјект Фрушку гору издваја као библијско дрво спознања добра и зла наред раја, али наспрот томе, постоји нешто недостижно и за Фрушку гору. На крају песме, субјект проговара о пропадљивости и танталском пореклу називајући је „Фрушко танталици”, где је изједначена са Танталом, али и са Прометејем – она трпи, али се руга и смеје, докле год подноси своје муке.

„– Еј! Танталски роде, Фрушко танталици!
црви га једу, аветни црви, а ти?–
а ти се смешиш, само се смешиш” (Костић 1991а: 208).

У песми „Рајо, тужна рајо...” Костићев песнички субјект тражи освету над Турцима, жуди за националним ослобођењем од Турака, али истовремено чезне за источњачким мирисом. Увиђа се и асимилација културних и поетских вредности које су раји остале од Турака (Поповић 1972: 334). „Рајо, тужна рајо...” по мотиву беса и освете слична је песми „Иза сна”. Песма осликава предео кржаве горе и представља успомену на догађаје који су се на том месту одиграли – страдање јунака у борби, што може бити указивање на Косовски бој као велику опсесивну Костићеву тему. Када је посреди разматрање предела планина и гора, треба имати у виду народну књижевност – епске песме и историјске догађаје на које Лаза Костић често алудира. Епски слој Костићевих песама је јако битан, јер на тај начин схватамо откуда бес и света потичу. Песник пева о патњи, жртви и трпљењу горе и раје и њиховој жељи за осветом. Посреди је велика жртва зарад слободе:

„Рајо, тужна рајо, кад се тебе сетим,
не бих да ти певам, већ бих да те светим” (Костић 1991б: 7).

Приметићемо да су бес и деструкција увек подстакнути каменитим пределима и јављају се готово увек у епском окружењу. Жеља за осветом пребива и у песнику, не само у јунацима присутним у песми. Горе, као вечити споменици, буде бес и у песнику који такође бива подстакнут осветом јунака из песме. У гори, чија земља више не даје плодове, заливеној крвљу ратника, налази се песничко Ја које треба да их освети и подстакнуто осветом напише песму.

„Еј, несрећо...” обрађује тематику страдалништва земље и трпника на земљи. Песма је написана из угла човека који пати и на све земаљско гледа патничким очима:

„Та то нису горе,

то планине нису
што се тамо модре
у големом низу;

већ маснице то су
твога грешног тела,
Бог је тебе шибо
за прецрна дела” (Костић 19916: 10).

Земљу доживљава патник као трпњу, земља испашта за учињене грехе, те зато планине нису планине, већ маснице и казна за учињена недела. И док покушавамо да докучимо да ли је у питању човек или земља, примећујемо да се дуалност распрострањује на целу песму, где се непрестано смењује утисак о земљи са утиском о човеку. У песми се може успоставити паралела са Исусом, који страдањем искупљује грехе свих људи:

„Они лижу твоје
скупоцено блато,
лижући се теше:
то је, веле, злато” (Костић 19916: 10).

Након страдалништва, уочавамо појаву блата, тј. земље којом се сугерише близина смрти и окончања патњи. Крај песме нас враћа на почетак: земља је пуна греха, иако је постојала могућност окајања греха, сада је та жртва узалудна.

Бог у песми „Наше” надлеће небо и разгледа крваву земљу. Небо је српско по песничком поимању, док су Турци на земљи и чека их паклени слом (Поповић 1972: 322). Земља је приказана као простор човековог мучења и патње. Гора је, као што можемо уочити и у претходним песмама, готово увек везана за трпњу мука које људи подносе.

„Нек види Бог озгоре
крвави земљин лик,
да крвљу међе горе
куд гине мученик” (Костић 19916: 31).

Планине и горе увек су предели узвишене патње, најпре духа, а касније и тела. О томе се говори у тишини природе, где само камен, као вечити спомен, сведочи о јунацима патницима. Чак и када је посреди највећа погибија и када на емотивном плану влада највећа узбурканост, присутна је тишина и у њој се гине. „Наше” је песма славе погинулих јунака, али упркос томе, увек ће постојати горе, небо, злотвори и Бог, томе нас уче Костићеви рефрени:

„И да су наше горе,
и наш је сваки крок,
и небо тамо горе,
и наш у њему Бог” (Костић 19916: 31).

Јунаци се уздижу на небо добијајући божанску снагу, светећи се са неба за недела злотвора. За разлику од песме „Еј, несрећо...”, у овој песми погибија није узалудна, чак и онда када се гине, сврха није изгубљена, тиме се одржава поредак гора – небо – злотвор и Бог.

Планински предели су у Костићевом стваралаштву везани за простор борбе, реминисценције на јунаке страдале у биткама. Такође, планински предели потпомажу дефинисању епског простора и онога што родољубље и јунаштво

јесу, раздвајајући их тако од онога што су постали. Горе и планине су простори сањарења и тишине, али и беса, пркоса, највећих патњи и страдања јунака.

5. Културноисторијски пејзажи

У овом поглављу настављамо разматрање каменитих пејзажа, али сада са другачијег аспекта чиме употпуњујемо пређашњу анализу предела. Тумачећи пејзаже у Костићевој поезији проналазимо бројне реминисценције на историјске и културне догађаје и личности. Сагледавајући камените пределе на другачији начин, посматрамо како се слике усложњавају и мењају у зависности од контекста.

„Прологом за 'Торски вијенац'” наставља се човеково узлажење душе ка небеским висинама, где је посредством планине осликано симболичко узлажење. Планина испољава своје дејство и човек стреми ка висини и уздицању. Узлет из дубине бића креће се ка врховима и тако човек учествује у ваздушном животу планине (Башлар 2006: 23). Успон ка планинском врху, Башлар представља као тежњу ка хоризонталности. Оног тренутка када се човек ослободи земне трпње, његова душа започиње свој узлет ка небу. У прологу, од Његоша Костић очекује одговоре на човеку недокучива питања и истине:

„Па реци, нагов'јести, дај ми знак,
што видиш отуд свјетлост или мрак?
Видиш ли врага, оног старог, твог?
Једва га видиш, сломио га Бог” (Костић 1991в: 85).

Његошу су, приметимо, тајне сазнатљиве, као мудрацу који се попео на планину, не би ли сагледао сав људски свет, истине и патње. На крају „Пролога” стоји поука о присуству феномена (не)слоге међу Србима која је дугог века, баш као и камен.

„Ил' тајне те што покрива твој хум
Разумјет неће никада наш ум?
Да л' за то прах свој попе на тај ком
Да с њега гледаш душом жалосном
Гдје племе твоје спава мртвим сном?” (Костић 1991в: 85)

Песма „Јехова” започиње романтичарским путовањем пределима (копно и вода) који су у функцији осликавања земаљске пролазности и представљања слика пропадљивости:

„Прошао сам света, сад плови, сад језди:
на жаркоме југу молио се звезди,
са жуте Тисе расцветаног брега
скитачка жеља одагна ме прека,
По Италији, руже до колена,
крај мора сиња, крај дивних промена” (Костић 1991в: 87).

Романтичарску душу на путовању води занос, али исто тако постоји свест о пролазности ствари. Оно што остаје је камен као симбол снаге, трајности и непролазности. Камен пркоси свету и пропадљивости, а другачијост камена састоји се управо у својству непропадљивости, отпорности на трулежност. Гордо стојећи, непромењен, вечити споменик свега што је живело и што ће живети.

„Једна се само слика камена
у души ми сачува стамена.

Гледам га, лик се са мном стопио,
а теменом је облак пробио.
У свету стоји том инокосан,
мргодан, тврд је, го, ал' поносан;
дубоко су му ноге зариле
у шипраг се, у шљунак сакриле,
од памтивека што се ваља са њ,
та он је грому вечни наковањ.
Ти шљунци су му деца, па опет
Сасвим је, сасвим други њихов свет” (Костић 1991в: 87–88).

И док човек посматра камен, стичемо утисак да је камен задобио човечји лик, а да се човек окаменио. Камен тако у очима обичног човека расте, задобија гигантске размере, чак толико да почиње да личи на Титана. Ако посматрамо особине које су дате камену – пркос, тврдоћа и гордост, сасвим је оправдана помисао о преображају камена у Титана, те му се шљунак чини малим, попут деце. Свет елемента земље – камена и шљунка у коме обитавају, сасвим је другачије природе, човеку непојмљив, ма колико да се чинио блиским човеку, остају као супротности које се не могу помирити.

Песмом „Стогодишњица Саве Текелије” Костић одаје почаст и указује на Текелијину просветитељску фигуру. Посредством природе, Костић ће осликати значај који је Текелија имао за српску културу:

„к’о под буром сиње море;
а над морем једна стена
сунцем стоји умивена;
кад је спази из пропасти
српски морнар очајани,
[...]
јер та стена стена што му сијну
носи главу Текелиј’ну” (Костић 1991а: 202).

У слици буре налази се стена чија је улога избавитељска. Стена је, према Костићевом наговештају, везана за задужбину Саве Текелије, зато је издвојена, јер је од посебног значаја за Србе:

„Око те су стене вали
најсилније заплускали,
а на валу каква граја
навалом је изокраја?” (Костић 1991а: 202)

Дела Саве Текелије су неоспорна, одолевају времену. Текелија је значајан и као политичка личност, јер је први од Срба затражио сарадњу са Мађарском, те тако долази до зближавања два народа (Поповић 1972: 18–19). Срби су, боравећи на територији јужне Угарске, били онемогућени да се удруже са својим народом у Србији, схватили су које су намере Аустроугарске биле, те су одбијали сарадњу са Аустроугарима. Овом политичко-историјском ситуацијом увиђамо положај Срба и разумевамо буру, тј. побуну Срба и жељу да се са Мађарском удруже против Аустроугарске и Турске. Тако Мађари 1860-их пружају отпор Аустроугарској, као и Срби, чији су идеали из 1848. били изневерени (Поповић 1972: 15–16). Догађаји из 1848. и 1860-их, подстаћи ће Костића да пише о историјским догађајима и на тај начин брани свест о заједничкој прошлости, да се залаже за напредак Срба, али и да развија осећање братства, љубави и човекових врлина.

Овим поглављем указали смо на изузетну заступљеност каменитих предела у Костићевом песништву, али смо желели и да скренемо пажњу на присутност других елемената и тиме оставили простора за наредна истраживања.

6. Закључак

Нашим истраживањем желели смо да укажемо на присуство камена у магијским и религијским обредима и да расветлимо чињеницу да је камен саставни део слика природе у Костићевом песништву. Говорећи о камену као елементу земље, предочили смо присуство дуалности: бујања плодности и живота, и смрти и хтонског. Разматрајући слике природе, посебну пажњу посветили смо проналажењу каменитих предела – планина и гора, као кључних места у вези са сликом камена. Поводом сањарења које изазива земља, говорили смо о сликама висине и тежине као основама за развитак слика кретања, пада и узлета, слика мајушности и величанственог посматрања. Истражујући слике камена, закључили смо да поред каменитих предела, камен проналазимо у сликама стварања земље, али још учесталије, својим бесом и пркосом, камен учествује у грађењу слика пропасти, тј. апокалиптичних представа нестанка свега постојећег. Камени предели су често попришта борбе и реминисценција на велике историјске битке попут оне на Грахову или Косовски бој. Планине и горе су простори у којима се сањари о јунацима жртвованих зарад своје земље и слободе, о јунаштву кога више нема, сањарење о освети где јунаци, бораваћи у гори или у планини, подстакнути бесом, желе да се освете за сва недела. Наведене пределе Костић употребљава како би осликао епски простор, проговорио о историјским и политичко-историјским приликама XIX века и истакао став о јунаштву. Планине и горе у којима гину јунаци поприште су страдалништва и мучеништва, те је Костић свој народ сматрао страдалничким, а камените пределе доводио је у везу са библијском Голготом. Тако предели поред историјског и митолошког задобијају и библијски подтекст и тада сагледавамо усложњавање значења предела.

На основу свих разматрања поводом предела у Костићевом песништву доносимо закључак о изузетној присутности камена како у издвојеном и анализираним корпусу, тако и у грађењу пејзажа. Самим тим, доказали смо присуство пејзажа и указали на њихову моћ трансформисања с обзиром на различите контексте. Стога, долазимо до закључка да су Костићеви пејзажи динамични, било да су у питању планински, морски или пак неки други предели, те сведоче о непрекидној узбурканости, променљивости и усталасаности романтичарског песничког духа.

Извори

- Костић 1991а: Л. Костић, *Песме 1*, Нови Сад: Матица српска.
 Костић 1991б: Л. Костић, *Песме 2*, Нови Сад: Матица српска.
 Костић 1991в: Л. Костић, *Песме 3*, Нови Сад: Матица српска.

Литература

- Башлар 1977: Г. Башлар, Тренутак поетски и тренутак метафизички, Нови Сад: Поља: месечник за уметност и културу, год. 23, бр. 224, 5–6.
- Башлар 2004: Г. Башлар, *Земља и сањарије воље*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Башлар 2006: Г. Башлар, *Земља и сањарије о починку*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Винавер 1972: С. Винавер, Кајан ти љубим пречисте скуте, у: З. Глушчевић (прир.), *Епоха романтизма*, књ. 4, Београд: Нолит, 427–435.
- Винавер 2005: С. Винавер, *Заноси и пркоси Лазе Костића*, Београд: Dereta.
- Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Mountain. *A dictionary of literary symbols*, second edition. <https://www.academia.edu/37950209/Michael_Ferber-A_Dictionary_of_Literary_Symbols-Cambridge_University_Press_1999_.pdf>. 10. 6. 2021.
- Петровић 1999: С. Петровић, *Српска митологија: Систем српске митологије I књига*, Ниш: Просвета.
- Поповић 1972: М. Поповић, *Историја српске књижевности, Романтизам*, књ. III, Београд: Нолит.
- Пуле 1993: Ж. Пуле, *Метаморфозе круга*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.
- Толстој, Раденковић 2001: С. М. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија: Енциклопедијски речник*, Београд: Zepter book world.
- Stone. *A dictionary of symbols*, second edition. <<https://www.pdfdrive.com/a-dictionary-of-literary-symbols-second-edition-d34397012.html>>. 10. 6. 2021.
- Христић 1972: Ј. Христић, Скица о Лази Костићу, у: З. Глушчевић (прир.), *Епоха романтизма*, књ. 4, Београд: Нолит, 384–409.

ROCKY LANDSCAPES IN POETRY OF LAZA KOSTIĆ

Summary

The subject of this research includes images of stone in the poetry of Laza Kostić, as well as landscapes of nature that are related to stone or rocky landscapes. By applying the literary-theoretical and literary-historical methodology, this work sheds light on the poetic and historical context of both the epoch of Serbian romanticism and the poetic opus of Laza Kostić. With the help of the ideological assumptions of Georges Poulet's phenomenology and Gaston Bachelard's materialist philosophy, the relations between the romantic subject and the world, and the lyrical subject and the darling, mediated by the imagination of stone, were examined. We conclude that the poetic images of stone in Kostić's poetry are extremely layered, symbolically polyvalent and subject to significant semantic transformations.

Keywords: romanticism, mountain landscapes, seascapes, Laza Kostić, stone, epic space, imagination

Milica A. Kandić

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XIII научног скупа младих филолога Србије, одржаног
10. априла 2021. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XIII / Књ. 2
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Одговорни уредници
Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Секретар уредништва
Светлана Стевановић

Лектура и коректура
Александра Матић

Издавач
Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

За издавача
мр Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

ИСБН
ISBN 978-86-80596-07-5
ISBN 978-86-80596-15-0

Тираж
120

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81-115(082)
81'367(082)
81'42(082)
81'33(082)
811.163.41'282.2(082)

НАУЧНИ скуп младих филолога Србије Савремена проучавања језика и књижевности (13 ; 2021 ; Крагујевац)

Савремена проучавања језика и књижевности : зборник радова са XIII научног скупа младих филолога Србије, одржаног 10. априла 2021. године године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 2 / [одговорни уредници Маја Анђелковић, Мирјана Секулић]. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2022 (Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет). - 485 стр. ; 24 cm

На насл. стр.: Година XIII. - Тираж 120. - Стр. 5-6: О две књиге зборника са XIII научног скупа младих филолога Србије / уредници. - Стр. 7: О другој књизи зборника Савремена проучавања језика и књижевности са Тринаестог скупа младих филолога / Маја Анђелковић. - Аутори: стр. 474-483. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на страним језицима уз сваки рад.

ISBN 978-86-80596-07-5
ISBN 978-86-80596-15-0 (низ)

- а) Компаративна лингвистика -- Зборници
- б) Синтакса -- Зборници
- в) Примењена лингвистика -- Зборници
- г) Дискурс анализа -- Зборници
- д) Српски језик -- Говори -- Зборници

COBISS.SR-ID 62214409